

SAFÂYÎ TEZKİRESİ ÖZELİNDE 18. YÜZYIL EDEBİYAT CAMİASINDA MİZAHÎ ORTAM

*Mustafa ATİLA**

ÖZET

Yazıldığı veya ele aldığı dönem hakkında önemli bilgiler veren tezkireler, şâirlerin kişisel bilgileri, şâirlik kudreti ve şiirlerinden örnekleri günümüze taşımanın yanı sıra o devrin sanat ve edebiyat ortamı hakkında ilginç ayrıntıları da içerir. Bu çalışmada Safâyî Tezkiresi esas alınarak XVIII. Yüzyıl edebiyat dünyasının mizahî yönü; sosyal görünüm, eğlence hayatı, gelenek ve görenekler ile şâirlerin şiir kudreti, mahlas seçimi ve fiziksel özellikleri açısından değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: 18. Yüzyıl, Mizah, Safâyî Tezkiresi.

THE CASE OF SAFÂYÎ'S TEZKIRE HUMOROUS ENVIRONMENT IN 18TH CENTURY LITERARY COMMUNITY

ABSTRACT

Tezkire's, which gives important informations about its written or discussed period, as well as bringing poets' personal informations, poetry's power, examples of poems to present, also includes interesting details of that period's art and literature atmosphere. In this study, based on the Safâyî Tezkire, 18th Century literary world will be evaluated in terms of humorous side, social appearance, nightlife, traditions and customs as well as the power of poetry, poets' choice of pseudonym and physical properties.

Key Words: 18th. Century, Humor, Safâyî's Tezkire

GİRİŞ

Düşüncelerin şaka ve nüktelerle süslenerek anlatıldığı söz ve yazı çeşidi olan mizah, Arapça “mez” kökünden masdar olan ‘müzâh’ tan gelmektedir (Durmuş: 2005, 205). Mizah, Eski edebiyatımızda hiciv, alay, tehzil, tariz, mülâtefe, nükte, suhriyye gibi türleri de içine alan bir terim olarak kullanılmıştır (Kortantamer: 2007, 65).

İslamiyet öncesi sözlü edebiyatında ve İslamî dönem edebiyat dünyasında belirgin bir mizah kültürünün oluştuğunu söylemek mümkündür. Özellikle Osmanlı döneminde zengin ve çeşitlik arz eden bir mizah literatürü bulunmaktadır. Bu edebiyatta mesneviler, mektuplaşmalar, divanlar, letâif-nâmeler ve hezliyâtlar mizahî kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır (Kortantamer: 2007, 49). Bu kaynakların yanı sıra tezkireler de mizahî unsurları yönüyle incelenmeye değer niteliktedir.

Safâyî Tezkiresi, bir önsöz, on sekiz takriz ve XVII. yüzyılın ikinci yarısı ile XVIII. yüzyılın başlarında yaşayan 484 şâiri içine alan, onların doğumu, ölümü, mesleği, kişiliği gibi konularda geniş ve ayrıntılı bilgiler veren bir tezkiredir (Çapan: 2005, 4). Yazımı yaklaşık yirmi

* Arş. Gör., Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. El-mek: matilla@dicle.edu.tr

beş yıl süren ve 1132/1720 tarihinde tamamlanan tezkire, Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya (ö. 1730) sunulmuştur. Mukaddime kısmında eserini Latîfî,(ö. 1582) Âşık Çelebi (ö.1572) ve Hasan Çelebi (ö. 1604) gibi büyük tezkirecilere özenerek yazmak istediğini belirten Safâyî, şâirleri elifbâ sıralamasına göre vermiştir.

Bu çalışmada Safâyî Tezkiresi esas alınarak XVIII. yüzyıl edebiyat dünyasının mizahî yönü; sosyal hayata ve şâirlere dair hiciv, mülâtefe, tehzil, mütâyeye gibi türlerden örnekler verilerek değerlendirilmeye çalışılacaktır.

I. Şâirlerle İlgili Mizahî Hikâyeler

a) Şâirlik Kudreti ve Şiir

Şuara tezkirelerinde şâirlerin, adı, lakabı, mesleği ve makamı gibi hususların yanı sıra onların edebî şahsiyetlerini ve sanat kudretlerini ortaya koyan bilgi ve değerlendirmelere de yer verilir. 'Tab', 'tabiat' sözcükleri şâirlerin sanat istidâdını ve yaratılışını ifade ederken kullanılan kelimeler arasında yer alır. Şâirler her ne kadar bilgi ve tekniğe sahip olsalar da şiir yazımı sırasında asıl önemli olan yaratılışlarından gelen kabiliyetleridir (Kılıç: 1988, 249). Zira şâirlik belli bir bilgi ve en önemlisi ilham gerektirmektedir. Eski edebiyatımızda, tezkirelerde, divanların mukaddime kısımlarında ve şâirlerin kimi beyitlerinde şiirin ne olduğuna ve gerçek şâir ile müteşâir arasındaki farklılıklara dair bilgiler bulmak mümkündür.

Osmân-zâde Tâ'ib (ö. 1724) nazma aşına hiçbir şâirin kalmadığını belirterek dönemin şâirleri hakkında değerlendirmede bulunmuştur. Gerçek şâirleri nazm sahasının askerleri olarak ifade eden Tâ'ib, değersiz gördüğü diğer şâirleri nazm sahasının askerlerine hizmet eden kişilere benzetir.¹

Divan şiirinin kuralcı yapısı ve şiir geleneğinin içerisinde üslubun gereği olarak şâirin gerek anlam gerekse estetik açıdan daha önce kullanılmamış bir anlatım yolu bulması oldukça önemlidir. Bu sebeple tüm şâirler hiç kimsenin söylemediği sözleri söyleme ve el değmemiş manalara yani 'bikr-i mana'ya ulaşma gayreti içerisinde olmuşlardır. Safâyî Tezkiresinde başka şâirlerce işlenmiş olan bir manayı kendi şiirinde işleyen şâirler eleştirildiği gibi şiirleri manadan yoksun olduğu söylenerek tenkit edilen şâirler de bulunmaktadır. Habîbî'nin (ö. 1644) yazmış olduğu şiirler de çevresindekiler tarafından manadan yoksun olduğu söylenerek eleştirilmiştir. Bunun üzerine Habîbî, onlara kendisinin mana âleminde sadece lafız ile nasiplendiğini bu sebeple de mana arama derdinde olmamalarını söyleyerek kendisini eleştirenleri latife yoluyla ikaz etmiştir.²

Sultanların dahi sanatkâr bir mizaca sahip olduğu Osmanlı toplumunda ve saray çevresinde şâirlerin çok özel bir konumunun olduğunu söylemek mümkündür. Şâirler, başta padişahlar olmak üzere devlet büyüklerine divanlar, kasideler sunmuşlar, karşılığında ise caizeler ile ödüllendirilmişlerdir. Takdim edilen şiirlerin değerlendirilmesinde şiirin niteliğinin yanı sıra şâirin yaşam şekli ve alışkanlıkları da etkili olmuştur. Örneğin Tâ'ib, Gürcü Yusuf Paşa'ya (ö. 1714) kaside sunmuş ancak kasidesi "efendi meyhâneci gazel almaz" denilerek paşa tarafından iltifata layık görülmemiştir. Şâir, sultanın huzurundan çıktıktan sonra suffedeki tezkirecilerle karşılaşmış,

¹ Eger emr etseler ezcümle maḥdûmâ-i serhengi
Ederim fârisân-ı sâḥa-i naḫma at oğlanı
Mevâlâ zümresin 'add eylemem şâ'ir gürûhundan
Ki nâdir bulunur naḫm-âşinâ merd-i suḫan-dânı
Belâ biriaç yeñi şâ'irleri şimdi zuhûr etdi
Ki zu'munca kimisi Germiyânâ kimi Kirmânâ (Tâ'ib)(Çapan: 2005, 123)

² "“asrında ba'zı yârân eş'ârına i'tirâz edip 'birâder bu lafýnı ma'nası nedir' dediklerinde 'sultânım 'âlem-i ma'nâdan bize ancaı lafý verilmişdir ma'nâ îyadında olmañ' deyü cevâp vermiş.” (Ḥabâbâ) (Çapan: 2005, 151).

onların alaylı bir şekilde kasidesinin değer görüp görmediğini sorması üzerine kasidesine bit kadar dahi değer verilmediğini söyleyerek Gürcülüğüne telmih yoluyla latifede bulunmuştur.³

b) Mahlas Seçimi

Şâirler mahlas seçimi sırasında mahlaslarının sanatlı, ilginç ve dikkat çekici olmasına özen göstermişlerdir. Şâirler hakkında en temel bilgi edinme kaynaklarından biri olan tezkirelerde, şâirlerin hangi sebeplere bağlı olarak mahlas seçtikleri, seçilen mahlaslarla şâirin mizaç ve ahlaki özellikleri arasındaki yakınlık çeşitli hikâyeler ve latifeler yoluyla ifade edilmiştir. Yaratılışları itibarıyla nüktedan, hezel ve hiciv düşkünü, latife-gû gibi niteliklere sahip olan şâirlerin mizaç özelliklerinin mahlas seçimi sırasında etkili olduğunu söylemek mümkündür.⁴

Şâirler birtakım sebeplerden ötürü zaman zaman mahlas değişikliğine de gitmişlerdir.⁵ Safâyî Tezkiresi'nde de mahlas değişikliğine örnek mizahi anlatımlar bulunmaktadır. Örneğin Neşâtî (ö. 1674), başlangıçta 'Semendî' mahlasını kullanmış, şeyhülislama sunmuş olduğu kaside sonrasında ihsana layık olmuş ve şeyhülislâmın önerisiyle 'atcanbazı' gibi olumsuz bir mana taşıyan mahlasını "Neşâtî" şeklinde değiştirmiştir.⁶

Mahlas seçimlerinin şâirler arasında alay konusu edilmesi de şâirlerin başka mahlaslar almasına sebep olmuştur. 'Şeref' mahlasını kullanan Mehmet isimli bir şâirle, 'bozundu' redifli gazeline binaen, Nâbî (ö. 1712) tarafından 'Şeref' kelimesinin bozulmuş hali "fereş" olur denilerek alay edilmiştir. Bu alaya alma sonrasında şâir, mahlasını 'İkbâl' olarak değiştirmiş ve 'hüneri olan İkbâl'i de bozsun' diyerek diğer şâirlere meydan okumuştur. Bunun üzerine şâirler arasından bir kişinin "bakkal" cevabını vermesi mahlas seçimi üzerine hoş bir latife örneğidir.⁷

c) Şâir ve Mizâc

Tezkirelerde şâirlerin mizaç ve karakterleri, ahlakî özellikleri, yaşam biçimleri ve alışkanlıkları üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Âşıklık, divânelik, cömertlik, hassaslık, naziklik, şarap ve afyona düşkünlük vb. sıfatlarla birlikte, latife, hezl, hicv, latife-cûy, latife-gûy, bezle-gûy, hezzâl vb. ifadelerle ortaya konulan şakacılık, nükteli söz söyleme ve hicvetme gibi hususlar da şâirlerin vasıfları arasında yer almaktadır (Tolasa: 2002, 134). Bu söyleyiş tarzları ile

³ "şâ'ir-i mezbûr ma'ymûn-gûlukda bâ-nâbâr-i rûzgâr olup cümle-i letâyifindendir ki Gürcü Yûsuf Pâşâ nâm vezâr-i a'pama bir iauide-i garrâ na'ım edip gönderdikde 'bu nedir' deyü ü'âl eden 'sultânî medh-i şerâflerinde iauâdedir' dedikde 'efendi meyhaneci âzel almaz' deyü cevap eyledikde mevlânâ-yı mezbûr taşra cûiar oda îapısı dibinde olan küçük şuffede tezkireci efendiler oturmuşlar idi 'efendi îasâdeñiz maibûle geçmedi mi' deyü su'âl ederler bu dañi 'hayır bit îadar rağbet buyurmadılar' deyü la'fâfe edip Gürcülüğünü telmah eder." (Tâ'ib) (Çapan: 2005, 119)

⁴ "Nâmı Hasan'dır. (...) tabi' atı hezl ü mizâha çeşbân olup heccâv olduğı ecilden Küfrâ laiabiyla meşhûr-ı cihân olup biñ yetmiş bir târihinde fevt olmuştur." (Bahâyâ/Küfrâ) (Çapan: 2005, 100).

⁵ Ali Yıldırım, "Divan Edebiyatında Mahlas ve Mahlas-nameler" adlı eserinde şâirleri mahlas değişikliğine iten sebepleri şöyle sıralamıştır:

- 1) Mahlaslarını sonradan beğenmediği için mahlas değiştirme
- 2) Mahlasının anlamı beğenilmediği için başkası tarafından mahlas verme
- 3) Mahlasın uzun olmasından ötürü mahlas değiştirme
- 4) Yeni bir imaj sağlamak için mahlas değiştirme
- 5) Mahlası başkaları tarafından beğenilmediği için mahlas değiştirme
- 6) Mahlas benzerliğinden ötürü mahlas değiştirme. (Yıldırım: 2006, 59)
- 7)

⁶ "Evâ'il-i hâlinde kesb-i ma'ârifet-i iştiğâl edip mañlaş Samedâ olmağla ol 'aşrîñ şeyhü'l-İslâmına bir îasâde-i garrâ verdikde ol müftâ-i müşkil gûşâ iauâdeye ziyâde tañsân edip buyurur ki 'Çelebi bir müsta' idd âdeme beñzersiñ lafin Semendâ atcânbazı demekdir şimden şoñra mañlaşiñ Neşâtî olsun' demekle mañlaş-ı mezbûru ihtiyâr etmişdir." (Neşâtî) (Çapan: 2005, 595).

⁷ "Mu'addemâ mañlaşiñ Şeref olup Nâbâ-i şârân-zebânîñ 'bozundu' âzeli şuyû'unda 'Şeref'iñ bozundusu fereş olur' dedikleri istimâ' etmekle mañlaşiñi İbâl eyleyip bir encümen-i çurafâya gelip 'hüneriñiz var ise İbâl'i de bozuñ' dedikde içlerinden biri 'mümkün degil mi a ba'îal' dedikde hayli bozulmuştur." (İbâl) (Çapan: 2005, 86).

Turkish Studies

şâirin mizacı arasında yakın bir bağ olup, şâirler belli ortamlar ve vasıtalar dahilinde diğer şâirleri hicvetmekten ve onlarla alay etmekten büyük bir zevk duymuşlardır. Safâyî Tezkiresi'nde de şâirlerin birbiri için söyledikleri mizaha dayalı latifeler yer almaktadır. Örneğin Tâ'ib, ağlayarak insanlardan para toplayan Tırsı'yi (ö. 1727) dilenciye benzeterek onunla alay eder.⁸

Başka bir latifede ise asrın şâirleri, sakal ve bıyık muhabbetinden hazzetmeyen ve bu konu ne zaman konuşulsa bulunduğu meclisten kalkıp giden Meylî'nin (ö. 1709) bu hassasiyetini, onu Arap ve Halepli bir kişiye benzettikleri lügâzlar ve Meylî-nâme ismiyle kaleme aldıkları beyitlerde ifâde ederler.⁹

Safâyî Tezkiresi'nde şâirleri alaya alan, hicveden mizahî hikâyelerin yanı sıra onların hazırcevaplıklarını, zekalarını ön plana çıkaran latifeler de yer almaktadır. Nigâhî Efendi(ö. 1689), marifeti neticesinde vezir-i azâm Maktul Mustafa Paşa'ya (ö. 1683) küçük tezkireci olmuş bir kişidir. Şehlâ olması nedeniyle kağıda eğri baktığı için vezir-i azâm tarafından ikâz edilen şâir, Mustafa Paşa'dan kendisini sol tarafta tutmak yerine sağ tarafa geçirmesini istemiş, böylece kağıda doğru bakabileceğini latife yoluyla 'sol tarafa böyle bakarım toğrı bakasın dersiniz bu kulunuzu sağ tarafa geçürün' ifadesiyle dile getirmiştir. Meclisteki oturma düzenine göre büyük tezkireciler sağda, küçük tezkireciler de solda oturmaktadır. Bu latifesi neticesinde sağda oturmaya hak kazanan şâir, büyük tezkireci olarak terfi etmiştir.¹⁰

Diğer bir latifede ise ömrü boyunca borçlarından kurtulamayan Ünsî'nin (ö. 1665) kendisinden borçlarını tahsil etmek üzere gelen alacaklılarının yanlarında şahit olarak getirdikleri çavuşun atını pazarda satıp, kazandığı paradan çavuşa bir miktar para vermesi anlatılır. Şâirin düştüğü zor durumdan kurtulmak adına bulduğu bu çare, onun zekasını ön plana çıkaran bir misaldir.¹¹

Tezkirede Siyâhî (ö. 1710) hakkında anlatılan hikâye de oldukça dikkat çekicidir. Kılıç Ali Paşa'nın çevresinden hiç uzak düşmeyen Siyâhî, bir gün Agva isimli dalâlet ve eğlence ile ün salmış bir yerden geçerken, oradaki kabirleri görüp mekabir ehline hitaben 'birkaç adım daha gidip şenliğe ulaşamadınız mı?' diye latife etmesinin hemen ardından hastalanarak vefat etmiştir. Alay

⁸ "Tırúa nâm cerrâr-ı kibâr-ıyâfet hâiında bu ebyâtı nazm etmişdir.

Eleyip âb-ı rûyuñu râzân
Derbeder gezme meşrebiñ iurusun
Dün yazıldıñ dilenci defterine
Hele Tırúa mürekkebin iurusun" (Tâ'ib) (Çapan: 2005,117).

⁹ "Bir mecliste úaial ve bıyıı muúâhabeti olsa ğâyet haþþı etmeyip íalıp gider idi. Âúbet biñ yüz yigirmi tárâhinde úahbâ-keş-i câm-ı memât olmuşdur. Yârân-ı 'aur mezbûru hezl ü mizâh için Meylâ-nâme nâmıyla ba'zı ebyât naþm etmekle bir iki beyti þahrâr olundu.

Olmuş idi o merdek-i fânâ
Tabanı yaşşıya iç oğlanı
Ked-ağaç Basra'ya olunca revân
Bir bıyıılı yigit idi o zamân
Mezbûruñ bıyığına dedikleri luğazdır:
Nedir ol Rûmâ kim 'Arab görünür
Aşlı İrşchri'dir Haleb görünür
Şâhidâ ebyâtından hâline münâsib taýmân olunmuşdur
Meylâ'yi úanma íoçyigit bir íocaman kişidir
Şâne taraı bıyıı burûk hem úaial adı ráşdir" (Meylâ) (Çapan: 2005, 552).

¹⁰ "Bundan sonra Nigâhâ Efendi devlet-i 'aliyye tarafına gelip ma'rifeti sebebi ile vezâr-i a'þam Maítül Muútafa Pâşâ'ya küçük tezkireci olup mezbûr shehlâ olmaıla íâğıda eğri baıardı. Vezâr-i a'zâm bir gün 'teekireci efendi íâğıda toğru baı' dedikte 'sultânım sol tarafa böyle baıarım toğrı baıasın derseñiz bu íuluñuzu sâğ tarafa geçürün' deyü laţâfe etmekle büyük tezkireci eylemişlerdir." (Nigâhâ) (Çapan: 2005, 602)

¹¹ "Fi'l-hâiaia evâ'il-i hâli ziyâde felâket-zedelikle geçip müddet-i 'ömründe düyûndan hâlâú olmayıp hattâ ba'ýı dâyinleri kendüye mübâşir çavuş getürdükde çavuşuñ bârgârını at bâzârına gönderip fûrûht ve bârgâr bâhâsından çavuşa ücret-i íadem verdiğı meşhûrdur." (Ünsâ) (Çapan: 2005, 69)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

ettiği kabir ehlinin bulunduğu mezarlığa defin edilmiş olması da kaderin Siyahî'ye ilginç bir cilvesi olmalıdır.¹²

Divan edebiyatında en fazla örneği bulunan mizah türlerinden biri hicivdir. Mizah, kavram olarak toplumsal bir yapıya sahip olmasının yanı sıra şâirler çoğu zaman çıkar çatışmaları, üstünlük sağlama hissi ve nefret duyguları sebebiyle bazen de mizaçları gereği kişileri hicvetmekten geri kalmamışlardır (Usta: 2009, 67). Örneğin, Nâbî'nin yakın arkadaşı olan bir paşaya kethüda olan Sükûnî, görevinden azl edilmesini bu arkadaşlığa bağlamış bu sebeple de hiciv oklarını Nâbî'ye yöneltmiştir. Sükûnî (ö. 1691) beyitlerinde Nâbî hakkında, 'katırcı meşrepli, çingene, dinsiz, namazsız, Rafizî mezhepli, oruçsuz' gibi ifadeler kullanır.¹³

Nâbî hakkında anlatılan diğer bir hikâyede ise baş muhasebeci olarak devlet hizmetinde yer bulan şâirin Kubûri-zâde (ö. 1715) ile olan yakınlığı Tâ'ib tarafından ağır bir dille eleştirilmiştir. Tâ'ib de Sükûnî gibi Nâbî'yi çingeneye benzetir. Şair, Nâbî'nin, çingenelerin hengâmeleri olmayalı eğlencelerden uzak kalan kocaman bir ayıya dönüştüğünü ve çocukların onu hayrına oynatmak istediğini söyleyerek Nâbî ile alay eder.¹⁴

Başka bir latifede ise Ahmet Efendi isimli bir kişinin arzulu bir şekilde tadrise başlaması ve bir süre sonra sıkılıp bundan vazgeçmesi anlatılır. Hak yolundan cayma olarak ifade edilebilecek bu durum bazı kişiler tarafından mizahî bir üslûpla tenkit edilmiştir.¹⁵

Sırrî'nin yaşlanmasına rağmen sakalını boyaması da diğer şâirlerin dikkâti çekmiş ve bu yaşta böylesi davranışların yakışık almayacağı söylenerek Sırrî ile alay edilmiştir.¹⁶

¹² “Asrında başdefterdâr olan İlıç ‘Ali Pâşâ demekle meşhûr olan vezârın maḫar-ı girişme-i iltifâtı olmağla bir ân yanından dür ve üohbetinden mehcür olmayıp ol vezâr-i ‘âli-şân biñ toıûân toıuz târâhinde Trabizon vâlisi olup sûy-ı baḫr-ı sıyahî ile keşti-i sûvâr olup eşnâ-yı tarâide taḫayyürât-ı hevâ sebebi ile telâḫum-ı emvâc-ı baḫr keştâlerin Ağva nâm maḫal kıyılarına bıraḫıp çıdııları maḫalde bir iaç mezâr gördükde ol ehl-i meıâbire ḫitâb edip ‘ey bâ-çâreler ḡayret edip bir iaç ḫatve ilerüce gidip bir şenliğe düşemediniz mi’ deyü laḫâfe eyledikde ol sâ‘at ḫasta olup merḫûm olmağla ol mezârların yanına anı daḫi defin eylemişlerdir.” (Siyâhâ)(Çapan: 2005, 281)

¹³ “Aşrıñ şu‘ arâsındandır. Ḥabâ‘ atı hezl ü mizâḫa çesbân olup mizâḫdan fâriḡ ve ḫüsniyyât tarafına raḡbet edip biñ yüz iki târâhinde Şâm‘da fevt olmuşdur. Bu cerâdede âşârı sebî eden Nâbâ-i şârân-beyân muüâḫib pâşaya kethüdâ olup ma‘zûl olduıda bu güne hicv etmişdir.

Merḫabâ ey Nâbâ-i çingâne-i âbişt-ḡulâm
Ey rezâletle be-nâm u ve‘y mezellet-iḫtişâm
Râfiyâ meēheb iaḫırcı meşreb ü iḫtâ-revâş
Fâsî-ı bâ-dân erâcâl-ḫab‘ u nikbet-irtisâm
Bir vezâre kethüdâ olmaı neden lâiyî idi
Bir seniñ gibi nuḫûset-i bâ-namâz u bâ-üyâm
Bulduñ ey kem-pâye furûat iaḫ‘-ı ta‘ yânât edip
Kethüdâlııda iaḫu ḫalından aldñ intiiâm” (Sükûnâ) (Çapan: 2005, 283)

¹⁴ “Bu cerâde-i ‘irfâna âşârı sebt olunan Nâbâ Efendi baş muḫâsebeci olduıda maḫdûmu Ḥayrullâḫ Çelebi-nâm cevân-ı çârdeh-sâleniñ iâlem-i mezbûr ḫalâfesi İubûrâ-zâde ile ḫüsn-i mu‘âşerâtları şâyi‘ olduıda bu beyti naḫm etmidir.

Egerçi aldı Nâbâ manûb ammâ
Faıat ḫayrı İubûrâ-Zâde gördi
Bunuñ daḫi ḫikâyesi yârân-ı ‘aşrıñ ma‘ lûmudur.
Olmayalı Nâbiyâ hengâme-ḡâr-i İbtiyân
Lu‘bdan iâlmış ioca ayıya dönmüşsün hemân
Seni oynatmaı diler ḫayrına ebnâ-i zamân
Nola olsa İbni Aydın naḡme ile def-zenân” (Tâ‘ib) (Çapan: 2005, 117)

¹⁵ “Aḫmed Efendi nâm kimesne şefâ‘-i mücebbir ibrâmiyla tarâi-i tadrâse dâḫil olup zamân-ı iâlâlde rütbe-i celâle vâül olduğı erbâb-ı tarâia şâiâl gelmiş idi ba‘ dehu şefâ‘â mu‘maḫil olmağla mezbûr Aḫmed Efendi tarâiatden hecr olduıda ba‘ ýı meḫâdim silsile-i ḫareket ile mesrûr olduḡun şâ‘ir-i mezbûr naḫm eder:

Ne zâbâ silsile oldu yolunda
Meḫâdâm oynadı Aḫmed iolunda” (Tâ‘ib) (Çapan: 2005, 116).

¹⁶ “Bu cerâdeye âşârı sebî eden Sırrâ nâm şâ‘ir üaıalını boyadığı eş‘ârıdır
Ḥulûü erbâbınıñ gönlün niçün rencâde eylersiñ

Turkish Studies

d) Zen-Perestlik

Tezkirecilerin mizaç ve yaşayışları açısından şâirleri değerlendirirken üzerinde en fazla durduğu özelliklerden biri de, onların aşk, sevgi, cinsel zevk ve kadın düşkünlüğü gibi husûsiyetleridir (Tolasa: 2002, 126). Safâyî Tezkiresi'nde de şâirlerin aşk yüzünden düşmüş oldukları komik durumlarını, divâne hallerini ve zen-perestliklerini gösteren latife örnekleri yer almaktadır. Şam ahâlisinden bir kişinin seksen yaşındaki câriyesini kadının huzuruna çıkararak azad etmek istemesi üzerine kadı, o cariye için ne kaçmaya takâtinin kaldığını ne de azada ihtiyâcının olduğunu mizahî bir şekilde:

Şalıverseñ gidebilmez iaçmağa yoı tâiati

Kendin âzâd eylemiş âzâda yoıdur hâceti (Çapan: 2005, 69)

beyitiyle ifade etmiştir.¹⁷

Zarîf için anlatılan latîfede de onun mahbûb düşkünlüğü dile getirilir. Şâir, her nerede adıyla ünlenmiş bir sevgiliden bahsedilse onu arayıp bulmaya azm eden ve bu durumu dolayısıyla kendisine yönelik eleştirilere itibar etmeyip feryat ve figan içerisinde yaşamaktan zevk alan bir kişidir. Yine bir gün namını duyduğu bir güzele görmeden âşık olan şâir, hayâli sevgilisini bulmak üzere izin istemiş ve Girit'te Resimo kalesine kâtip olarak atanmıştır. Meçhûl mahbûbunu bulma hevesiyle sokak sokak her yerde arayışa başlamış, her gördüğünü âşık olduğu cevân sanarak günlerini geçirmiş ve 1115/1704 tarihinde Resimo'da vefat etmiştir.¹⁸

Fennî de (ö. 1709) kadın düşkünlüğü ile bilinen bir kişi olup, birçok kadınla yaşayıp sonra boşanmıştır. Şair, mesleği olan mimarlıkla bu durumu arasında bağlantı kurarak bu özelliğini bir beyitle ifade etmiştir.¹⁹

Bir diğer latîfede ise Medîhî'nin (ö. 1673) keyfe olan düşkünlüğü anlatılır. Önceleri insanların arasında iyi bir izlenime sahip olan şâir, kısa bir sürede bu vasfını yitirmiş ve insanların nazarında olumsuz yönüyle bilinmeye başlamıştır. Kadınlara düşkünlüğü de bulunan şâir, kendisine bu hususta toz kondurmayıp şahsını temiz bir elbise gibi kabul eder.²⁰

Düşer mi saña Sırrâ ihtiyâr olduñ boyar olmaı” (Kelâm) (Çapan: 2005, 510).

¹⁷ “Mevlânâ-yı mezbûr Şâm îayâsi iken a' yân-ı Şâm'dan bir kimesne seksen yaşında bir pâre-zen câriyesini huýûr-ı îayâya getirüp âzâd edip 'tî-nâme tahrâr ü imyâya geldükde ol îayâ-i dâna bu beyt ile imyâ eder ki :

Şalıverseñ gidebilmez iaçmağa yoı tâiati

Kendin âzâd eylemiş âzâda yoıdur hâceti” (Ünsâ) (Çapan: 2005, 69).

¹⁸ “Mağbûb-dostluı vâdâsinde airânına tevaffûi etmekle her ianda bir dilber-i nâm-dâr iarân-i iştiâr olsa leyl ü nehâr ol meh-pâre-i cihânî hâlevâr devvâr olaraı 'âribet 'uşşâin hücum-ı şümuna tâiat getirmeyip nice zamân âh u efgân ve nâle-künân-ı giryân u süzân olmaıdan hâlâ olmayıp îulaıdan her işüddügi mağbûba görmeden 'âşî olup ol tarafa 'azâmetle çâre talebiyle vardığı kibâra niyâz edip 'âribet hâline merhâmeten Girâd cezâresinde Resimo ial'ası yeñiçeri îatibliginiñ menşûrunu buña alıverirler. Mezbûr bilâ-tevaîuf 'âzim-i râh-ı maîûüd olup cezâre-i mezbûreye vardıda êuîâi-be-êuîâi çarşû-be-çarşû cüst ü cûda pûyân ve her gördüğü mağbûbu îulaıdan 'âşî olduğu cevân itîîadıyla cereş geçinerek 'âribetü'l-emr cezâre-i mezbûrede biñ yüz on beş hudûdunda fevt olmuşdur.” (Zarîf) (Çapan: 2005, 367-368).

¹⁹ “Fi'l-hâiâia mezbûr zen-dostluıda kârını kemâle erişdirip çoi hâtun almış biraımsıdır. Ve dağı dâ' imâ binâ ile meşgûl bi't-şab' yııp yapmağa mâ' il olmağla hâline münâsib bu beyti naşım etmişdir.

Hâne-i zühdü yııp etdim esâsından harâb

Naiya ile hâne-i hummârı ta' mâr eyledim” (Fennâ) (Çapan: 2005, 470).

²⁰ “(...) cüz' i a' zamı olup derünundan tarâi-i pür-mihen-i îayânın naişı muşmağill olup giderek

Uşhbâ vü beng ü berşe bedel bâde vü 'arâi

Cümle mükeyyifâti yeriz keyfe müttefâi

mefhûmuna mâ-üadaı düşmişidi. Evâhîr-i umûrunda gâyet sevdâ-zedelik el verip umerâ vü vüzerânın kendüye ilbâs eylediği elbâse-i fâhire bir vaıt-i îalâlde hem reng-i îâr ü îatrân olup kendüyi iadd-i hamâde ile görenler sekersek-i rûganı kemân taüavvur ederler idi. Mezbûr bir miidâr zen-perest olmağla kendüyi toz îondurmaz pâkâze-libâs îiyâs ederdi.” (Medâhâ) (Çapan: 2005, 538).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

II. Sosyal Yaşatıyla İlgili Mizahî Hikâyeler

Mizah, muhtevası bakımından ortaya çıktığı toplumun yapısı, ahlakî özellikleri, manevî değerleri, sosyoekonomik durumu ve yönetici kesimin davranışları gibi birçok sosyolojik bilgiyi içerisinde barındırır (Çiftçi: 1988, 139). Her ne kadar güldürme amacı taşıyan bir tür olarak ön plana çıksa da içeriği yönüyle toplumsal ve siyasal yaşamda ortaya çıkan aksaklıkları, çirkinlikleri düzeltmek amacıyla tenkit edici ve alaycı bir vazifeyi üstlenmiştir. Safâyî Tezkiresi'nde de dönemin sosyal yaşantısı ile ilgili latîfelere yer verilmiştir.

Geçmişte yaşanan olayları günümüze taşıyan araçlardan en estetik olanının tarih düşürmeler olduğunu söylemek mümkündür. Tarihin yakın tanığı olan şâirler, insanları yakından ilgilendiren sosyal meseleleri dile getirme vazifesini üstlenmiş ve bunları şiirleri vasıtasıyla geleceğe aktarmışlardır.

1088/1678 yılında İstanbul'da yumurtanın içinden yılan çıktığı söylentisi yayılmaya başlar. Bunun üzerine birçok kişi yumurta yemeyi bırakır. Mizahî bir dille horozun günahlarından temizlenmesi ve tövbe etmesi gerektiğini söyleyen Hüseyin Can da (ö. 1696) bu hadiseye tarih düşürmüştür.²¹

1122/1710 tarihinde İstanbul'da kahvenin değeri artmış ve dirhemi beşer kuruştan satılmaya başlamıştır. Toplumun üst statüsündeki kişiler dışında hiç kimseye halîs kahve verilmemiş ve kahve-i Rumî diye tabir edilen nohuttan yapılan bir kahve halk arasında rağbet görmüştür. Halkın nohudî meşrepli olduğunu söyleyen Tâib, yazdığı beyitte bu durumu hicvetmiştir.²²

Osmanlı döneminde içkiye ve keyif verici maddelere düşkünlük çok hoş karşılanan bir durum değildir. Özellikle ilim, kültür ve sanat alanında değer verilen kişilerin bu tür müptelâlıklarının bulunması çevresindekiler tarafından yadırganmasına sebep olmuştur. Şâirlerin sarhoş edici nesnelere karşı olan zafiyetleri de dönemin diğer şâirleri ve tezkirecileri tarafından alaya alınmıştır. Safâyî de Lutfî'nin (ö. 1699) şarap küpünün tamamını bitirmeden aklının başına gelmediği söylemiş ve onun bu özelliğini latife yoluyla ifade etmiştir.²³

Bir başka latîfede ise insanlar arasında neyin hoş karşılanıp karşılanmadığı ve toplumsal kurallar padişâh örneği ile gözler önüne serilmiştir. Bir gün padişâh çevresindekilere hitâp ederken onlara dünyada padişâhların elde edemeyeceği bir zevkin bulunup bulunmadığını sorar. Bunun üzerine dinleyenlerden biri "lezzet bir zevk vardır ki padişâhların bu lezzete ulaşması zordur"

²¹ "Biñ seksen sekiz târihinde yumurtadan yılan çııdu deyü İstânbûl halîi nice zamân yumurta eklinden ferâgat etdikde Hüseyn Cân bu târâhi nazm etdi

Küfr-i hayırsızları İavm-i Yehûd'ün daği
Beyza-i surhıyla hem bir güne düşmek neden
Nice mehâdim için 'âdet iken her seher
Çoi çelebi el çeke tâze ioia yemedem
İoca imâm-ı horus tâ'ib ü tâhir ola
Tavûi imâm İocası ikide birden
Var İyâs eyle kim nolsa gerekdir bu sâl

Kim aña fâriğ ola çııdı yılan beyzadan" (Hüseyn Cân) (Çapan: 2005, 165).

²² "Biñ yüz yigirmi târâhinde İstânbûl'da İahve 'azâz olup beher vaiuyyesi beşer ğuruşa bey' olmağla şığâr u kibârdan bir ferde hâlîü İahve verilmeyip nohûddan İahve râyeğân içildikde bu beyti nazm eder

Olalı İahve-i Rûmâ nümâyân

Nohûdâ meşreb oldu cümle yârân" (Tâ'ib) (Çapan: 2005, 117).

²³ "(...)bir merd-i hünerver olup lâkin ğâyet mey-perest ve hem-vâre mest olmağla "El-müdâmü'l-müdâm yâ aħbâb" diyerek peymâne-mişâl küşe-i meyhânedem bir ayâİ taşra çıımaz ve ğum-ı mey gibi ğâne-i ğammâra küp düşüp deryâlar nüş etmeyince 'aılı başına gelmez.

Tevbe-i meyde şebâti İademimden uorma

Orasın sâİâ-i ğül-çehreniñ İbrâmı bilir" (Lutfâ) (Çapan: 2005, 530).

Turkish Studies

şeklinde cevap verir. Padişah da ona bu zevkin ne olduğunu sorduğunda bir âdemin dört nikahlı karısı olduğunu ve bunların dördünü de aynı anda boşamak kadar ârif nazarında zevkli olan başka bir şeyin bulunmadığını” söyler. Bunun üzerine bu kişi padişahın çeşitli lütuflarına nâil olmuştur.²⁴

Diğer bir örnekte ise paşaların himâyesinde bulunan kişilere sunduğu olanaklar anlatılmaktadır. Rumeli tarafında serasker olan Şişman İbrahim Paşa'nın (ö. 1668) divan efendisi Nigâhî Efendi'ye (ö. 1689) dostlarından biri paşasının kendisine bakmadığını ve harçlık vermediğini söyleyerek serzenişte bulunur. Nigâhî Efendi de divan efendisinin boş yere şikâyet ettiğini divan efendilerinin b...la dahi adam doyabileceğini söyleyince o divan efendisi bu söze itiraz edip kendi paşasının zayıf olduğunu, ancak Nigâhî Efendi'nin paşası olan Şişman İbrahim Paşa gibi karnı büyük birinin b...nun çok kişi doyurabileceğini söyler. Nigâhî Efendi söylediklerinden pişmanlık duysa da bu latife paşalar arasında yayılmış ve paşalar kâtiplerini gözetmeye başlamışlardır.²⁵

a) Âdetler

Gelenek, görenek ve âdetler, insanlar arasındaki iletişimin devamını sağlayan, geçmişten geleceğe taşınan ve halkın genelini kabullendiği kurallar bütünüdür. İnsanların alışmış oldukları yaşam biçimini değiştirmesi oldukça zordur. Şâirler de yeni anlayışların ortaya çıkmasını şiirlerine taşımışlar, alışmakta zorlandıkları yenilikleri eleştirmişlerdir. Sultanın fermanyla destâr sarınılmasının zorunlu hale gelmesini eleştiren Mâcid, eski alışkanlıklara rağbetin kalmadığını ve kalem erbâbının da hor görülmeğe korktuğu için destâr kullanmak zorunda kaldığını kasîdesinde ifade etmektedir.²⁶

Bir başka örnekte ise boyama olarak tabîr edilen bir nesnenin halk arasında kulaktan kulağa yayılarak bir inanış malzemesi haline gelmesi anlatılır. Paşanın biri Basra ahâlisinden bir kişiye boyama adlı bir ikramda bulunur, o kişi de bu hediyeyi hamile olan ve doğurmakta sıkıntı çeken eşine verir. Boyamayı uğur getirir umuduyla beline bağlayan kadın, hemen doğurur. Bu durum Basra'da duyulunca her nerede doğurmakta sıkıntı çeken hamile varsa o boyamayı ebe kadın iskemlesiyile birlikte tazimle elden ele gezdirmiş ve boyamadan çare ummuştur.²⁷

²⁴ “Cümle-i letâyifindendir ki bir gün pâdişâh-ı Cem-câh hâretleri mezbûra hitâb edip buyurur ki “acaba ‘âlem-i dünyâyda bir êvî var mıdır ki pâdişâhlar ol êvîi etmek mümkün olmaya’ dedikde mezbûr daîi cevâbında ‘Hâîi subhânehu ve te‘alâ şevketlü pâdişâhın vücûd-ı hümâyûnların hatâlardan hıfz eyleye cins-i zevîyyâtda ve eleê-i leâê-i eşyâdan bir êvî vardır ki pâdişâhlara müyesser degildir’ ‘ya ne olmaî gerek’ dediklerinde ‘pâdişâhim evvelâ bir âdemin nâ-münâsib dört menîuhası olup yek tahtadan dördünü de talâi- selâse ile tahtâi eyleye ‘ârif naşarında bundan leâê bir êvî olmaz hayretü’l-mülûi dedikleri ancaî bu êvidir’ dedikde pâdişâh-ı ‘âlâ-câh hayretleri vâfir tebessüm buyurur “azâm ihsâna maphâr’ oldum deyü kendü lisânından istimâc olunmuşdur.” (Fennâ) (Çapan: 2005, 470).

²⁵ “Ol ‘asrda Rûmeli tarafında ser‘asker olan Şişmân İbrâhim Pâşâ’ya dâvân efendisi iken kendiler ile ma‘ân sefere me‘mûr olan pâşâların dâvân efendilerinden biri her bâr Nigâhâ Efendi’ye gelip pâşâsından şikâyet edip ‘beni gözetmez harçlı vermez açlıdan hâlim harâb’ dedikde efendi ‘niçe bir pâşândan şikâyet edersin bir pâşânın dâvân efendisiniñ eline hiçbir şey girmediği hâlde bile b...ıyla arıyla îarın toyurur’ dedikde mezbûr dâvân efendisi ‘be hey sulţânım niçün böyle buyurursuz bizim pâşâ bir ya‘af adam olduğunu bilirsiz anî b...ı arı adamı toyurmaz îanda bulayım siziñ pâşâ gibi îarını büyük âdemi ki uğırlar gibi yestehler anî b...ı arı vâfir adam toyurur’ dedikde Nigâhâ Efendi söyledigine nâdim olup haylice münfa‘il olup ammâ bu latâfe pâşâlar miyânında şayi‘ olduıda kâtiplerini gözetmeğe başlarlar.” (Nigâhâ) (Çapan: 2005, 602).

²⁶ “Kitâb-ı sulţânâ kâtibi destâr ûarınmaî fermân olunduıda bu îauâdeyi naşm etmişdir.

Gördüler etmeyerek şavr-ı îadâme rağbet

Rûtbesinden oluyor her birisi âvâre

Şimdi iurtulmağičün pençe-i bâz-ı zulden

Girdi erbâb-ı îalem hep fey‘-i îafes-i destâra” (Mâcid) (Çapan: 2005, 563).

²⁷ “(...)ez-cümle pâşâ-yı cemâlü‘ş-şiyem Başra ahâlisiden bir kimseye boyama ta‘bâr olunan bir maîreme verip ol kimse boyamayı getirüp kendü hâtumına verir meger ol hâtum hâmile imiş vaz‘-ı hâmilde ziyâde şillet çeker ol maḥal hâtrına huşur eder ki ol vezâr-i ‘âdiliñ verdiği boyamayı teberrük niyetiyle i‘tâîad-ı pâi ile hâtum beline bağlar emr-i Hâî ile ol ân hâtum vay-ı haml eder bu ma‘nâ şehr-i Başra’da şâyâc olur her îanda bir hâmile hâtum vay-ı hâmilde zahmet çekdikde ol boyamayı ta‘zâm ile elden ele gezdirmek hâlâ ebe îadın iskemlesiyile ma‘ân îat îat boğçalar içinde hezâr ‘izz

Turkish Studies

Sonuç

Türkçede daha çok alaycılığın karşılığı olarak kullanılan mizah, Klasik edebiyatımızda şâirlerin veya toplumun aksayan yönlerini düzeltmek adına söylenen ince ve iğneleyici sözleri barındırır. Mizah, çoğu zaman şâirlerin kişisel çıkarlarının veya hasetlik gibi duygularının ifadesinde hiciv, latife, hezl, nükte gibi türler ile birlikte kullanılmıştır. Letâif-nâmeler, hicviyâtlar, şâhiyeler zengin birer mizahî kaynak olmakla birlikte tezkireler de şâirler hakkında yer verdikleri mizahî örnekler bakımından dikkate değer niteliktedir.

Tezkire yazarları şâirlerin kişilikleri, edebî yönleri, dönemin yaşam tarzı, yönetici kesim ve devlet geleneği gibi konulardaki bilgileri aktarırken düz bir ifade tarzından çok şiir ve hikâyeciklerle süslenmiş bir üslubu tercih etmişlerdir. XVIII. yüzyılın önemli tezkireleri arasında yer alan Safâyî Tezkiresinde de o dönemin şâirleri ve çeşitli hadiseleri hakkında mizahî anlatımlara yer verilmiştir. Şâirler ve yaşanan dönem hakkında anlatılan bu mizahî hikâyeler, şâirlerin insanî yönlerini ortaya çıkarmada ve yüzyılın edebî ortamını aydınlatmada önemli bir role sahiptir. Bu yazıda şâirlerin şiir kudreti, mizacı, mahlas seçimi ve sevgiliye olan düşkünlüklerini ifade eden latifeler, ‘Şâirlerle İlgili Mizahî Hikâyeler’ başlığı altında; gelenek, görenek ve âdetlerle ilgili mizahî örnekler de ‘Sosyal Yaşantıyla İlgili Mizahî Hikâyeler’ başlıkları altında tasnif edilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- ÇAPAN, Pervin (2005). **Mustafa Safâyî Efendi, Tezkire-i Safâyî (Nuhbetü'l-Âsâr min Fevâ'idü'l-Eş'âr) İnceleme-Metin-İndeks**, Ankara: AKM Yayınları.
- ÇİFTÇİ, Hasan (1988). **Klasik Türk Edebiyatında Hiciv ve Mizah**, Erzurum: AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 10, s.139-162
- DURMUŞ, İsmail (2005). “**Mizah**”, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.30, s. 205
- İSEN, Mustafa (Ed.) (2009). **Şâir Tezkireleri**, Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- KILIÇ, Filiz (1998). **XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şâir Ve Eser Üzerine Değerlendirmeler**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KORTANTAMER, Tunca (2007). **Temmuzda Kar Satmak, Örnekleriyle Geçmişten Günümüze Türk Mizahı**, (Haz.: Fatih Ülken-Şerife Yalçınkaya), Ankara: Phonix Yayınevi.
- TOLASA, Harun (2002). **Sehî Latîfî Ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma Ve Eleştirisi**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- USTA, Çiğdem (2009). **Mizah Dilinin Gizemi**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- YILDIRIM, Ali (2006). **Divan Edebiyatında Mahlas Ve Mahlâs-Nâmeler**, Ankara: Akçağ Yayınları.

ü nâz ile gezdirdikleri meşhûr ü mütevatîredir. Hâifâ ki ‘ adl-i vedâd ile ve rüşd-i sedâd ile ma’ mûr bir vezâr-i ma’ ârif-meftûr idi ki êât-ı sa’âdet-simâtı zâver-i ‘ ilm ü faylile ârâste vezâr-i ma’ ârif ü kemâl ile parâste olup şu’ ârâ-yı ‘ aşrdan bir şâ’ ir-i sihr-âsâr idi.” (‘ Abdâ) (Çapan: 2005, 400).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011